

Indian Journal of Modern Research and Reviews

This Journal is a member of the 'Committee on Publication Ethics'

Online ISSN:2584-184X

Research Article

કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા કાયદા અને ગુનાહિત જવાબદારી: ભારતમાં ઉભરતા કાનૂની પડકારો

ડૉ. ટી.વી. રાજપૂત

ગુસ્વતંત્ર સંશોધક, ગુજરાત, ભારત

Corresponding Author: *ડૉ. ટી.વી. રાજપૂત

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21699141>

Abstract

કૃત્રિમ બુદ્ધિ (AI) એ આરોગ્યસંભાળ, નાણાં, શિક્ષણ, પરિવહન, શાસન અને કાયદા અમલી કરણ જેવા ક્ષેત્રોનો અભિન્ન ભાગ બનીને આધુનિક સમાજને ઝડપથી બદલી નાખ્યો છે. જ્યારે AI-સંચાલિત તકનીકોએ કાર્યક્ષમતા, ચોકસાઈ અને નિર્ણય લેવાની ક્ષમતામાં વધારો કર્યો છે, ત્યારે તેમણે જટિલ કાનૂની અને ગુનાહિત જવાબદારીના મુદ્દાઓ પણ રજૂ કર્યા છે જેને સંબોધવા માટે હાલની કાનૂની પ્રણાલીઓ સંપૂર્ણપણે સજ્જ નથી. AI સિસ્ટમ્સ દ્વારા સ્વાયત્ત નિર્ણય લેવા, AI-સહાયિત સાયબર ગુનાઓ, ડીપફેક ટેકનોલોજી, અલ્ગોરિથમિક ભેદભાવ અને જનરેટિવ AI ના દુરુપયોગે ગુનાહિત જવાબદારી અને જવાબદારી નક્કી કરવામાં નવા પડકારો ઉભા કર્યા છે. ભારતીય સંદર્ભમાં, ખાસ કરીને AI ને સંચાલિત કરતા વ્યાપક કાનૂની માળખાના અભાવે બુદ્ધિશાળી પ્રણાલીઓને સંડોવતા ગુનાઓ પર ફોજદારી કાયદાના પરંપરાગત સિદ્ધાંતોના ઉપયોગ અંગે નોંધપાત્ર ચિંતાઓ ઉભી કરી છે. આ પેપર ભારતમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિ, કાયદો અને ગુનાહિત જવાબદારી વચ્ચેના ઉભરતા સંબંધની તપાસ કરવા માટે સૈદ્ધાંતિક અને વિશ્લેષણાત્મક અભિગમ અપનાવે છે. તે AI-સંબંધિત ગુનાઓને સંબોધવામાં ભારતીય ન્યાય સંહિતા, 2023, માહિતી ટેકનોલોજી અધિનિયમ, 2000 અને ડિજિટલ પર્સનલ ડેટા પ્રોટેક્શન અધિનિયમ, 2023 સહિત હાલની કાનૂની જોગવાઈઓની પર્યાપ્તતાનું મૂલ્યાંકન કરે છે. આ અભ્યાસમાં AI શાસનમાં આંતરરાષ્ટ્રીય વિકાસનો પણ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે જેથી ભારતમાં ભવિષ્યમાં કાનૂની સુધારાઓને માહિતી આપી શકે તેવી શ્રેષ્ઠ પ્રથાઓ ઓળખી શકાય. તે તારણ આપે છે કે જ્યારે AI નોંધપાત્ર સામાજિક અને આર્થિક લાભો પ્રદાન કરે છે, ત્યારે જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરવા, વ્યક્તિગત અધિકારોનું રક્ષણ કરવા, નૈતિક નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવા અને AI-સંચાલિત ગુનાહિત પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા ઉભા થતા પડકારોને અસરકારક રીતે સંબોધવા માટે સંતુલિત નિયમનકારી માળખું આવશ્યક છે.

Manuscript Information

- ISSN No: 2584-184X
- Received: 07-06-2026
- Accepted: 28-07-2026
- Published: 30-07-2026
- MRR:4(7); 2026: 234-238
- ©2026, All Rights Reserved
- Plagiarism Checked: Yes
- Peer Review Process: Yes

How to Cite this Article

ડૉ. ટી.વી. રાજપૂત. કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા કાયદા અને ગુનાહિત જવાબદારી: ભારતમાં ઉભરતા કાનૂની પડકારો.

Indian J Mod Res Rev. 2026;4(7):234-238.

Access this Article Online

www.mrrjournal.in

KEYWORDS: કૃત્રિમ બુદ્ધિ (AI), ગુનાહિત જવાબદારી, સાયબર કાયદો, કાનૂની નિયમન

૧. પરિચય

કૃત્રિમ બુદ્ધિ (AI) એકવીસમી સદીના સૌથી પરિવર્તનશીલ તકનીકી વિકાસમાંના એક તરીકે ઉભરી આવી છે, જે મૂળભૂત રીતે વ્યક્તિઓ, વ્યવસાયો અને સરકારો રોજિંદા કાર્યો કરવાની રીતને ફરીથી આકાર આપે છે. AI એ એવી કમ્પ્યુટર સિસ્ટમ્સનો ઉલ્લેખ કરે છે જે પરંપરાગત રીતે માનવ બુદ્ધિની જરૂર હોય તેવા કાર્યોને ચલાવવા માટે રચાયેલ છે, જેમાં શિક્ષણ, તર્ક, નિર્ણય લેવા, ભાષા પ્રક્રિયા અને સમસ્યાનું નિરાકરણનો સમાવેશ થાય છે. મશીન લર્નિંગ, રોબોટિક્સ, આગાહી વિશ્લેષણ અને જનરેટિવ AI માં ઝડપી પ્રગતિએ આ સિસ્ટમોને આરોગ્યસંભાળ, નાણાં, પરિવહન, શિક્ષણ, કાયદા અમલીકરણ અને જાહેર વહીવટ જેવા વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વધતી સ્વાયત્તા સાથે કાર્ય કરવા સક્ષમ બનાવ્યા છે. જ્યારે આ નવીનતાઓએ કાર્યક્ષમતા, ચોકસાઈ અને ઉત્પાદકતામાં વધારો કર્યો છે, ત્યારે તેઓએ એક સાથે જટિલ કાનૂની અને નૈતિક ચિંતાઓ રજૂ કરી છે જે ફોજદારી કાયદાના હાલના માળખાને પડકારે છે. સમાજમાં AI ના વધતા એકીકરણથી સ્વાયત્ત અથવા અર્ધ-સ્વાયત્ત પ્રણાલીઓમાંથી નુકસાન થાય ત્યારે ફોજદારી જવાબદારી અંગે અભૂતપૂર્વ પ્રશ્નો ઉભા થયા છે. ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્રના પરંપરાગત સિદ્ધાંતો માનવ આચરણ, ગુનાહિત હેતુ અને વ્યક્તિગત જવાબદારી પર આધારિત છે. જો કે, AI સિસ્ટમો સીધા માનવ હસ્તક્ષેપ વિના સ્વતંત્ર રીતે એવા નિર્ણયો લઈ શકે છે જે નાણાકીય છેતરપિંડી, સાયબર ગુનાઓ, ગોપનીયતા ઉલ્લંઘન, ભેદભાવ અથવા શારીરિક નુકસાન તરફ દોરી જાય છે. આ વિકસતી વાસ્તવિકતા AI વિકાસકર્તાઓ, ઉત્પાદકો, ઓપરેટરો, માલિકો અને વપરાશકર્તાઓ વચ્ચે કાનૂની જવાબદારીની ફાળવણી સંબંધિત મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓ ઉભા કરે છે. ભારતમાં, ભારતીય ન્યાય સંહિતા, 2023, માહિતી ટેકનોલોજી અધિનિયમ, 2000 અને ડિજિટલ પર્સનલ ડેટા પ્રોટેક્શન અધિનિયમ, 2023 જેવા હાલના કાયદાઓ આંશિક નિયમનકારી પદ્ધતિઓ પ્રદાન કરે છે, પરંતુ તેઓ સ્વાયત્ત AI સિસ્ટમ્સમાંથી ઉદ્ભવતા ગુનાહિત જવાબદારીને વ્યાપકપણે સંબોધતા નથી. તેથી, વર્તમાન કાનૂની માળખાની પર્યાપ્તતાનું મૂલ્યાંકન કરવા, હાલના અંતરને ઓળખવા અને જવાબદાર તકનીકી નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપતી વખતે જવાબદારી સુનિશ્ચિત કરતી અસરકારક કાનૂની સુધારાઓ પ્રસ્તાવિત કરવા માટે આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ સાથે સંકળાયેલા ઉભરતા કાનૂની પડકારોનો વિશ્લેષણાત્મક અભ્યાસ જરૂરી છે.

૨. સાહિત્ય સમીક્ષા

અપર્ણા ચંદ્રા (૨૦૨૧) એ ભારતમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનાં બંધારણીય અને નિયમનકારી અસરોની તપાસ કરી અને દલીલ કરી કે તકનીકી નવીનતાને કાનૂની માળખા દ્વારા સમર્થન આપવું જોઈએ જે જવાબદારી, પારદર્શિતા અને વ્યક્તિગત અધિકારોનું રક્ષણ કરે છે. તેમનું કાર્ય ઉભરતી તકનીકોનો પ્રતિભાવ આપવા સક્ષમ અનુકૂળનશીલ કાનૂની સંસ્થાઓની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકે છે.

અર્ધ્ય સેનગુપ્તા (૨૦૨૦) એ ભારતમાં કાયદા, ટેકનોલોજી અને શાસન વચ્ચેના સંબંધની ચર્ચા કરી. તેમણે અવલોકન કર્યું કે AI કાનૂની જવાબદારી સંબંધિત જટિલ પ્રશ્નો ઉભા કરે છે, ખાસ કરીને જ્યાં સ્વાયત્ત પ્રણાલીઓ નિર્ણય લેવા પર પ્રભાવ પાડે છે, કાનૂની સિદ્ધાંતોના આધુનિકીકરણના મહત્વ પર પ્રકાશ પાડે છે.

વિજય પાલ દાલમિયા (૨૦૨૨) એ ભારતના ડિજિટલ કાનૂની માળખાનું વિશ્લેષણ કર્યું અને નોંધ્યું કે સાયબર કાયદાની જોગવાઈઓ સહિત હાલના કાયદાઓ ફક્ત AI-સંબંધિત વિવાદોને આંશિક રીતે સંબોધિત કરે છે. તેમણે જવાબદારી સ્પષ્ટ કરવા અને નિયમનકારી નિશ્ચિતતાને મજબૂત કરવા માટે સમર્પિત કાયદાની હિમાયત કરી.

જસ્ટિસ બી.એન. શ્રીકૃષ્ણ (૨૦૧૮), ડેટા સુરક્ષા અને ડિજિટલ શાસન પરના તેમના કાર્ય દ્વારા, ભાર મૂક્યો કે જવાબદારી, ગોપનીયતા અને જવાબદાર ડેટા પ્રોસેસિંગ એ AI-સંચાલિત તકનીકોનું નિયમન કરવા માટે આવશ્યક સિદ્ધાંતો છે. તેમની ભલામણો ભારતમાં AI શાસન પર ચર્ચાઓને પ્રભાવિત કરવાનું ચાલુ રાખે છે. સમીક્ષા કરાયેલ સાહિત્ય સૂચવે છે કે ભારતીય વિદ્વાનોએ કાનૂની, બંધારણીય અને નિયમનકારી દ્રષ્ટિકોણથી AI ની તપાસ કરી છે, મર્યાદિત સંશોધન ખાસ કરીને સ્વાયત્ત AI સિસ્ટમોથી ઉદ્ભવતા ગુનાહિત જવાબદારીને સંબોધિત કરે છે. આ ભારતીય કાનૂની સંદર્ભમાં વધુ વિશ્લેષણાત્મક સંશોધનની જરૂરિયાતને પ્રકાશિત કરે છે.

૩. ભારતમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનું સંચાલન કરતું કાનૂની માળખું

ભારતમાં હજુ સુધી આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) ને નિયંત્રિત કરવા માટે કોઈ સમર્પિત કાયદો નથી. પરિણામે, AI-સંબંધિત પ્રવૃત્તિઓનું કાનૂની સંચાલન ગુનાહિત, સાયબર અને ડેટા સુરક્ષા કાયદાઓના સંયોજનમાંથી લેવામાં આવ્યું છે. ભારતીય ન્યાય સંહિતા, 2023 (BNS) છેતરપિંડી, ઓળખ ચોરી, બનાવટી, ગુનાહિત ધાકધમકી અને AI ટેકનોલોજી દ્વારા આચરવામાં આવતા અન્ય

ગુનાઓ, જેમાં ડીપફેક અને AI-સક્ષમ છેતરપિંડીનો સમાવેશ થાય છે, તેના પર કાર્યવાહી કરવા માટે પાયો પૂરો પાડે છે. માહિતી ટેકનોલોજી અધિનિયમ, 2000 કમ્પ્યુટર સિસ્ટમ્સ, સાયબર ગુનાઓ, ડેટા ચોરી, હેકિંગ અને ઇલેક્ટ્રોનિક રેકૉર્ડ્સની અનધિકૃત એક્સેસને સંબોધિત કરીને ફોજદારી કાયદાને પૂરક બનાવે છે. ડિજિટલ પર્સનલ ડેટા પ્રોટેક્શન એક્ટ, 2023 વ્યક્તિગત ડેટાની કાયદેસર પ્રક્રિયા અને સુરક્ષા માટે એક વ્યાપક માળખું સ્થાપિત કરે છે, જે ખાસ કરીને સંબંધિત છે કારણ કે AI સિસ્ટમ્સ ઘણીવાર વ્યાપક ડેટા સંગ્રહ અને વિશ્લેષણ પર આધાર રાખે છે. વધુમાં, માહિતી ટેકનોલોજી (મધ્યસ્થી માર્ગદર્શિકા અને ડિજિટલ મીડિયા એથિક્સ કોડ) નિયમો, 2021 ડિજિટલ પ્લેટફોર્મના દુરુપયોગને રોકવા માટે ઓનલાઇન મધ્યસ્થી પર યોગ્ય ખંતની જવાબદારીઓ લાદે છે. ભારતીય અદાલતોએ પણ સીમાચિહ્નરૂપ નિર્ણયો દ્વારા કાનૂની લેન્ડસ્કેપને આકાર આપ્યો છે. ન્યાયાધીશ કે.એસ. પુશ્પાસ્વામી (નિવૃત્ત) વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (2017) માં, સુપ્રીમ કોર્ટે ગોપનીયતાને મૂળભૂત અધિકાર તરીકે માન્યતા આપી હતી, જે AI અને ડેટા ગવર્નન્સને પ્રભાવિત કરે છે. શ્રેયા સિંઘલ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ (2015) માં, કોર્ટે કાયદેસર પ્રતિબંધો પર ભાર મૂકતા ઓનલાઇન અભિવ્યક્તિની સ્વતંત્રતાનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેવી જ રીતે, અનવર પી.વી. વિરુદ્ધ પી.કે. બશીર (2014) એ ઇલેક્ટ્રોનિક પુરાવાની સ્વીકાર્યતા સ્પષ્ટ કરી, જે AI-સંબંધિત તપાસ અને કાર્યવાહીમાં વધુને વધુ મહત્વપૂર્ણ મુદ્દો છે.

આંતરરાષ્ટ્રીય દ્રષ્ટિકોણ:

કૃત્રિમ બુદ્ધિ એક વૈશ્વિક ચિંતા બની ગઈ છે, જેના કારણે ઘણા દેશો અને આંતરરાષ્ટ્રીય સંગઠનો તેના જવાબદાર ઉપયોગ માટે કાનૂની અને નૈતિક માળખા વિકસાવવા માટે પ્રેરિત થયા છે. યુરોપિયન યુનિયને એઆઈ સિસ્ટમ્સ પારદર્શક, સલામત અને જવાબદાર છે તેની ખાતરી કરવા માટે વ્યાપક નિયમો રજૂ કર્યા છે, જ્યારે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ, યુનાઇટેડ કિંગડમ અને કેનેડા જેવા દેશોએ જાહેર સુરક્ષાની સાથે નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે નીતિ-આધારિત અભિગમો અપનાવ્યા છે. યુનેસ્કો અને OECD સહિત આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓએ એઆઈ શાસનમાં ન્યાયીતા, માનવ અધિકારો, પારદર્શિતા અને જવાબદારીને પ્રોત્સાહન આપતા સિદ્ધાંતો પણ જારી કર્યા છે. આ વૈશ્વિક વિકાસ સંતુલિત નિયમનની વધતી જતી જરૂરિયાત દર્શાવે છે અને એઆઈ-સંબંધિત ગુનાહિત જવાબદારીને સંબોધવા માટે અસરકારક કાનૂની માળખું ઘડવા માટે ભારતને મૂલ્યવાન માર્ગદર્શન પૂરું પાડે છે.

૪. AI-આધારિત ગુનાઓ માટે ફોજદારી જવાબદારી

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ (AI) ના ઝડપી વિકાસે ફોજદારી કાયદા માટે નવા પડકારો ઉભા કર્યા છે, ખાસ કરીને જ્યારે કોઈ AI સિસ્ટમ ગુનામાં સામેલ હોય ત્યારે કોને જવાબદાર ઠેરવવા જોઈએ તે નક્કી કરવામાં. મનુષ્યોથી વિપરીત, AI સિસ્ટમો કાનૂની વ્યક્તિત્વ, નૈતિક નિર્ણય અથવા ગુનાહિત ઇરાદો ધરાવતા નથી. તેથી, હાલના કાનૂની માળખા હેઠળ, ફોજદારી જવાબદારી સામાન્ય રીતે તે વ્યક્તિઓ અથવા સંસ્થાઓ પર આવે છે જે ટેકનોલોજી ડિઝાઇન, વિકાસ, જમાવટ, નિયંત્રણ અથવા દુરુપયોગ કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ AI એપ્લિકેશન ઇરાદાપૂર્વક છેતરપિંડી કરવા, ગેરવસૂલી માટે ડીપફેક સામગ્રી જનરેટ કરવા, સાયબર હુમલા કરવા અથવા નાણાકીય ગુનાઓને સરળ બનાવવા માટે પ્રોગ્રામ કરવામાં આવી હોય, તો કેસના તથ્યોના આધારે પ્રોગ્રામર, ડેવલપર, ઓપરેટર અથવા વપરાશકર્તા સામે જવાબદારી ઊભી થઈ શકે છે. જો કે, જ્યારે સ્વાયત્ત AI સિસ્ટમ કોઈપણ ઇરાદાપૂર્વકના માનવ હસ્તક્ષેપ વિના અણધાર્યા નુકસાનનું કારણ બને છે, ત્યારે જવાબદાર પક્ષને ઓળખવા કાયદેસર રીતે જટિલ બની જાય છે. ફોજદારી કાયદાના પરંપરાગત સિદ્ધાંતો, જેમ કે એક્ટસ રીસ (દોષિત કૃત્ય) અને મેન્સ રીઆ (દોષિત મન), માનવ વર્તન માટે વિકસાવવામાં આવ્યા હતા અને બુદ્ધિશાળી મશીનો પર સરળતાથી લાગુ પડતા નથી. આ સ્વ-શિક્ષણ અલ્ગોરિધમ્સને લગતા કેસોમાં અનિશ્ચિતતા બનાવે છે જે તેમના મૂળ પ્રોગ્રામિંગથી આગળ વધે છે. જેમ જેમ AI ટેકનોલોજી વધુ અદ્યતન અને વ્યાપકપણે અપનાવવામાં આવતી જાય છે, તેમ તેમ કાનૂની પ્રણાલીઓએ જવાબદારીના સ્પષ્ટ ધોરણો સ્થાપિત કરવા જોઈએ જે ટેકનોલોજીકલ નવીનતા અને જાહેર સલામતીને સંતુલિત કરે. AI વિકસાવવામાં આવે અને તેનો જવાબદારીપૂર્વક ઉપયોગ થાય તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે એક વ્યાપક કાનૂની માળખું આવશ્યક છે, જ્યારે વ્યક્તિઓને ફક્ત સ્વાયત્ત ટેકનોલોજીઓને ગેરકાયદેસર કૃત્યોને જવાબદાર ઠેરવીને ગુનાહિત જવાબદારીમાંથી છટકી જતા અટકાવે છે.

૫. ઉભરતા કાનૂની પડકારો

- ગુનાહિત જવાબદારીમાં અનિશ્ચિતતા: જ્યારે કોઈ કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા સિસ્ટમ નુકસાન પહોંચાડે છે ત્યારે કાયદેસર રીતે કોને જવાબદાર ઠેરવવા જોઈએ તે નક્કી કરવું એ એક મહત્વપૂર્ણ પડકાર છે. હાલના ફોજદારી કાયદા મુખ્યત્વે માનવોની ક્રિયાઓ અને ઇરાદાઓને સંબોધવા માટે રચાયેલ

છે, જેના કારણે સ્વાયત્ત AI સંડોવતા કેસોમાં જવાબદારી સોંપવી મુશ્કેલ બને છે.

- AI-સક્ષમ સાયબર ક્રાઇમ અને ડિજિટલ ગુનાઓ: સાયબર છેતરપિંડી, ઓળખ ચોરી, ડીપફેક બનાવટ, નાણાકીય ક્રોડો અને સ્વચાલિત હેકિંગમાં AI ના વધતા ઉપયોગે ગુનાહિત પ્રવૃત્તિના નવા સ્વરૂપો રજૂ કર્યા છે જેને સંબોધવા માટે હાલના કાનૂની માળખા સંપૂર્ણપણે સજ્જ નથી.
- ગોપનીયતા, ડેટા સુરક્ષા અને દેખરેખની ચિંતાઓ: AI સિસ્ટમો વિશાળ માત્રામાં વ્યક્તિગત ડેટા પર આધાર રાખે છે, જે અનધિકૃત ડેટા સંગ્રહ, સંવેદનશીલ માહિતીનો દુરુપયોગ, અલ્ગોરિથમિક દેખરેખ અને વ્યક્તિગત ગોપનીયતા અધિકારોના સંભવિત ઉલ્લંઘનો અંગે ચિંતાઓ ઉભી કરે છે.
- નિયમનકારી અને નૈતિક ખામીઓ: ભારતમાં હાલમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાને નિયંત્રિત કરતી વ્યાપક કાનૂની માળખાનો અભાવ છે. જવાબદારી, પારદર્શિતા, ન્યાયીતા અને નૈતિક AI વિકાસ માટે સ્પષ્ટ ધોરણોનો અભાવ કાયદા અમલીકરણ એજન્સીઓ, વ્યવસાયો અને ન્યાયતંત્ર માટે અનિશ્ચિતતા બનાવે છે.

૬. ન્યાયિક અને નીતિ વિકાસ

- ❖ ટેકનોલોજીની ન્યાયિક માન્યતા: ભારતીય અદાલતોએ શાસન, વ્યવસાય અને જાહેર વહીવટમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાના વધતા પ્રભાવને વધુને વધુ સ્વીકાર્યો છે, જ્યારે ભાર મૂક્યો છે કે ટેકનોલોજી હંમેશા કાયદા, ન્યાય અને બંધારણીય મૂલ્યોના માળખામાં કાર્ય કરે છે.
- ❖ મૂળભૂત અધિકારોનું રક્ષણ: ન્યાયિક નિર્ણયોએ એ વાત પર ભાર મૂક્યો છે કે કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનો ઉપયોગ ગોપનીયતા, સમાનતા, ગૌરવ અને ન્યાયની પહોંચ જેવા મૂળભૂત અધિકારો સાથે સમાધાન ન કરવો જોઈએ. અદાલતોએ ટેકનોલોજી-આધારિત નિર્ણય લેવામાં ન્યાયીતા, પારદર્શિતા અને જવાબદારીના મહત્વ પર ભાર મૂક્યો છે.
- ❖ સરકારી નીતિ પહેલ: ભારત સરકારે નવીનતા, સંશોધન, ડિજિટલ માળખાગત સુવિધાઓ અને નૈતિક શાસન દ્વારા જવાબદાર કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાને પ્રોત્સાહન આપવા માટે વિવિધ નીતિ પહેલો રજૂ કરી છે. આ પહેલોનો હેતુ કાનૂની અને સામાજિક ચિંતાઓને સંબોધતી વખતે તકનીકી પ્રગતિને પ્રોત્સાહન આપવાનો છે.
- ❖ નૈતિક કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા અને નિયમનકારી માળખું: નીતિ નિર્માતાઓએ પારદર્શિતા, સમજૂતી, માનવ દેખરેખ, બિન-

ભેદભાવ અને જવાબદારી જેવા નૈતિક સિદ્ધાંતોની જરૂરિયાત પર ભાર મૂક્યો છે. આ સિદ્ધાંતો ભારતમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનું સંચાલન કરતા ભાવિ કાનૂની માળખાને માર્ગદર્શન આપશે તેવી અપેક્ષા છે.

- ❖ વ્યાપક કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા કાયદાની જરૂરિયાત: ચાલુ નીતિ વિકાસ છતાં, ભારતમાં હજુ સુધી કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનું સંચાલન કરતો સમર્પિત કાયદો નથી. કાયદાકીય નિષ્ણાતો અને નીતિ ઘડવૈયાઓ એક વ્યાપક કાયદાકીય માળખાની હિમાયત કરવાનું ચાલુ રાખે છે જે સ્પષ્ટપણે જવાબદારીઓ, ગુનાહિત જવાબદારી અને AI ટેકનોલોજીના દુરુપયોગ સામે રક્ષણના પગલાં વ્યાખ્યાયિત કરે છે.

૭. સંશોધન તારણો અને વિવેચનાત્મક વિશ્લેષણ

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના ઝડપી વિકાસથી ભારતીય ફોજદારી ન્યાય પ્રણાલી માટે નોંધપાત્ર કાનૂની પડકારો ઉભા થયા છે. ભારતીય ન્યાય સંહિતા, 2023 અને માહિતી ટેકનોલોજી અધિનિયમ, 2000 સહિતના હાલના ફોજદારી કાયદાઓ ટેકનોલોજી-સંબંધિત ગુનાઓને સંબોધવા માટે એક માળખું પૂરું પાડે છે પરંતુ સ્વાયત્ત AI સિસ્ટમો માટે ફોજદારી જવાબદારીને ખાસ વ્યાખ્યાયિત કરતા નથી. આ સ્વચાલિત નિર્ણયો, ડીપફેક, સાયબર છેતરપિંડી અથવા અલ્ગોરિથમિક ભૂલો દ્વારા AI નુકસાન પહોંચાડે છે ત્યારે જવાબદારી નક્કી કરવામાં અનિશ્ચિતતા ઊભી કરે છે. સંશોધન આગળ જણાવે છે કે વિકાસકર્તાઓ, વપરાશકર્તાઓ, ઉત્પાદકો અને સંગઠનો વચ્ચે ગુનાહિત હેતુ અને જવાબદારી સોંપવી કાયદેસર રીતે જટિલ રહે છે. ઉભરતા આંતરરાષ્ટ્રીય અભિગમોની તુલનામાં, ભારતનું નિયમનકારી માળખું હજુ પણ વિકાસશીલ છે અને તેમાં વ્યાપક AI-વિશિષ્ટ કાયદાનો અભાવ છે. તેથી, એક સંતુલિત કાનૂની માળખાની તાત્કાલિક જરૂર છે જે તકનીકી નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે જ્યારે જવાબદારી, પારદર્શિતા, જાહેર સલામતી અને મૂળભૂત કાનૂની અધિકારોનું રક્ષણ સુનિશ્ચિત કરે છે. ભવિષ્યના AI-સંબંધિત ફોજદારી પડકારોને અસરકારક રીતે સંબોધવા માટે સ્પષ્ટ વૈધાનિક જોગવાઈઓ, નૈતિક ધોરણો અને સંસ્થાકીય તૈયારી આવશ્યક છે.

૮. નિષ્કર્ષ અને સૂચનો

કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાએ કાર્યક્ષમતા, નવીનતા અને નિર્ણય લેવાની ક્ષમતામાં સુધારો કરીને આધુનિક જીવનના ઘણા પાસાઓમાં પરિવર્તન લાવ્યું છે. તે જ સમયે, તેણે ગુનાહિત જવાબદારી, જવાબદારી અને જાહેર સલામતી સંબંધિત જટિલ કાનૂની પ્રશ્નો ઉભા કર્યા છે. અભ્યાસ તારણ કાઢે છે કે ભારતનું હાલનું કાનૂની માળખું

ચોક્કસ AI-સંબંધિત ગુનાઓને સંબોધે છે પરંતુ સ્વાયત્ત પ્રણાલીઓ અને ઉભરતી તકનીકો માટે વ્યાપક જોગવાઈઓનો અભાવ છે. જવાબદાર AI વિકાસ અને ઉપયોગ સુનિશ્ચિત કરવા માટે સ્પષ્ટ કાનૂની ધોરણો, નૈતિક સિદ્ધાંતો અને અસરકારક નિયમનકારી પદ્ધતિઓ આવશ્યક છે. એક સંતુલિત અભિગમ જે વ્યક્તિગત અધિકારોનું રક્ષણ કરતી વખતે અને ન્યાય સુનિશ્ચિત કરતી વખતે તકનીકી નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપે છે, તે ભારતને કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાથી ઉદ્ભવતા ભવિષ્યના કાનૂની પડકારોનો અસરકારક રીતે જવાબ આપવામાં મદદ કરશે.

ભારતે ખાસ કરીને આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ અને ફોજદારી જવાબદારીને સંબોધિત કરવા માટે એક વ્યાપક કાનૂની માળખું અપનાવવું જોઈએ. AI વિકાસકર્તાઓ, ઉત્પાદકો, સેવા પ્રદાતાઓ અને વપરાશકર્તાઓની જવાબદારીઓને વ્યાખ્યાયિત કરવા માટે હાલના ફોજદારી અને સાયબર કાયદાઓને અપડેટ કરવાની જરૂર છે. ઉચ્ચ જોખમ ધરાવતી AI સિસ્ટમો માટે નૈતિક ધોરણો, પારદર્શિતા અને જવાબદારી ફરજિયાત બનાવવી જોઈએ. AI-સંબંધિત ગુનાઓને અસરકારક રીતે હેન્ડલ કરવા માટે પોલીસ અધિકારીઓ, ફરિયાદીઓ અને ન્યાયાધીશોને નિયમિત તાલીમ આપવી જોઈએ. AI ના સલામત અને જવાબદાર ઉપયોગ અંગે જાહેર જાગૃતિને પણ પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ. આ ઉપરાંત, ભારતે આંતરરાષ્ટ્રીય સહયોગને મજબૂત બનાવવો જોઈએ, જવાબદાર નવીનતાને પ્રોત્સાહન આપવું જોઈએ અને વ્યક્તિગત અધિકારો અને જાહેર હિતનું રક્ષણ કરતી વખતે AI વિકાસ પર દેખરેખ રાખવા માટે એક સ્વતંત્ર નિયમનકારી સત્તા સ્થાપિત કરવી જોઈએ.

સંદર્ભ સૂચિ

1. રસેલ એસ. નોર્વિંગ પી. કૃત્રિમ બુદ્ધિ: એક આધુનિક અભિગમ. 4મી આવૃત્તિ. પીયર્સન; 2021. પૃ. 1-35.
2. બોસ્ત્રોમ એન. સુપરઇન્ટેલિજન્સ: માર્ગો, જોખમો, વ્યૂહરચનાઓ. ઓક્સફોર્ડ: ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ; 2014. પૃ. 1-48.
3. સાર્દર જી. કૃત્રિમ બુદ્ધિ અને કાયદો: એક પરિચય. સ્પ્રિંગર; 2020. પૃ. 15-52.
4. બ્રેનર એસડબલ્યુ. સાયબર ક્રાઇમ: સાયબરસ્પેસમાંથી ગુનાહિત ધમકીઓ. પ્રેગર; 2010. પૃ. 25-58.
5. વોલ ડીએસ. સાયબર ક્રાઇમ: માહિતી યુગમાં ગુનાનું પરિવર્તન. પોલિટી પ્રેસ; 2007. પૃ. 10-45.

6. એશવર્થ એ. ફોજદારી કાયદાના સિદ્ધાંતો. 9મી આવૃત્તિ. ઓક્સફોર્ડ: ઓક્સફોર્ડ યુનિવર્સિટી પ્રેસ; 2021. પૃ. 75-112.
7. સ્મિથ બીસી. કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તાનું વચન: ગણતરી અને નિર્ણય. એમઆઈટી પ્રેસ; 2019. પૃ. 1-40.
8. સુરડેન એચ. કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા અને કાયદો: એક ઝાંખી. એડવર્ડ એલ્ગર પબ્લિશિંગ; 2019. પૃ. 20-50.
9. પાગાલો યુ. રોબોટ્સના કાયદા: ગુનાઓ, કરારો અને ત્રાસ. સ્પ્રિંગર; 2013. પૃ. 45-92.
10. એબોટ આર. ધ રિઝનેબલ રોબોટ: આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ એન્ડ ધ લો. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ એન્ડ લો. 2020;28(4):421-438.
11. કેલો આર. રોબોટિક્સ એન્ડ ધ લેસન્સ ઓફ સાયબર લો. કેલિફોર્નિયા લો રિવ્યૂ. 2015;103(3):513-563.

Creative Commons License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-Non-commercial-No Derivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) License. This license permits users to copy and redistribute the material in any medium or format for non-commercial purposes only, provided that appropriate credit is given to the original author(s) and the source. No modifications, adaptations, or derivative works are permitted.

About the Author

ડૉ. ટી.વી. રાજપૂત ગુજરાત, ભારતના સ્વતંત્ર સંશોધક છે. તેમના સંશોધનના મુખ્ય ક્ષેત્રોમાં કૃત્રિમ બુદ્ધિમત્તા, સાયબર કાયદો, ફોજદારી કાયદો, ડિજિટલ ગવર્નન્સ અને ઉભરતા કાનૂની પડકારોનો સમાવેશ થાય છે. તેઓ આંતરવિષયક અભિગમ દ્વારા કાનૂની સંશોધનને પ્રોત્સાહન આપવા તથા સમકાલીન કાનૂની મુદ્દાઓ પર શૈક્ષણિક લેખન અને સંશોધનમાં સક્રિય રીતે કાર્યરત છે.